

PRAWO WIERNYCH DO OBRONY W PROCESIE KANONICZNYM

Artur Grzegorz Miziński

Katedra Kościelnego Prawa Procesowego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail a.mizinski@kuria.lublin.pl

Streszczenie. Jednym z podstawowych uprawnień wiernych w Kościele jest prawo do obrony. Zostało ono zagwarantowane w Kodeksie Prawa kanonicznego z 1983 r., zarówno w przepisach dotyczących podstawowych uprawnień i obowiązków wszystkich wiernych chrześcijan, jak i w przepisach proceduralnych procesu kanonicznego. Prawo do obrony dla pełnego zabezpieczenia, jak i możliwości praktycznego korzystania z niego, domaga się wierności w przestrzeganiu przepisów procesowych. Niewłaściwe stosowanie prawa prowadzi do nadużyć, hamuje, utrudnia, bądź czyni niemożliwym korzystanie z tego uprawnienia.

Słowa klucze: prawo do obrony; proces kanoniczny; adwokat kościelny

WPROWADZENIE

Podstawowym celem Kościoła jako społeczności jest prowadzenie wiernych ku pełnej realizacji ich powołania. Stąd zbawienie dusz ludzkich stanowi najwyższe prawo Kościoła (*salus animarum suprema lex*). Kościół od początków swego istnienia jest świadomy tego zadania. Biorąc to pod uwagę, działalność władzy sądowej w Kościele ma charakter pastoralny ze względu na samą jego naturę. Zatem jest ona zobowiązana do podejmowania wszelakich działań, mających na celu rozstrzygnięcie konfliktów w duchu chrześcijańskiej miłości. Aparat sądowniczy w Kościele opiera się na poszanowaniu godności i praw każdego człowieka, w tym także prawa do obrony. Na potwierdzenie tej tezy należy wspomnieć o dyskrecjonalności władzy sędziego, dopuszczenia dowodów legalnych tylko w bardzo wyjątkowych przypadkach, czy wreszcie zasadzie domniemania niewinności oskarżonego do czasu udowodnienia mu winy. Sprawiedliwy wyrok, do którego wierni mają zawsze prawo, powinien być wydany zgodnie z przepisami prawa, jednakże z zachowaniem słuszności kanonicznej. Kościół dąży do jak najlepszego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, co nakłada na niego obowiązek zagwarantowania stronom procesowym w sposób właściwy prawa do obrony, jako najważniejszego ich uprawnienia w procesie kanonicznym. Zagadnienie prawa do obrony stron w procesie kanonicznym jest

niezwykle aktualne, szczególnie w kontekście dużego dowartościowania dzisiaj praw człowieka zarówno w dokumentach państwowych, jak i w Kościele.

Wydaje się, że mówiąc o prawie wiernych do obrony w procesie kanonicznym, należy wyróżnić dwa poziomy zagadnień. Mianowicie, prawo do obrony, jako podstawowe uprawnienie wiernych, oraz obowiązki związane z zagwarantowaniem pełnego prawa do obrony. Wskazane wyżej płaszczyzny stanowią dopełniające się aspekty tego samego prawa do obrony wiernych w kościelnej procedurze sądowej.

PRAWO DO OBRONY FUNDAMENTALNYM PRAWEM WIERNYCH

Człowiek i jego godność zawsze stanowiły centralny punkt w nauczaniu Kościoła. Należy jednak zaznaczyć, że zasadniczy rozwój w dziedzinie nauczania i respektowania fundamentalnych praw człowieka nastąpił na skutek przemian historycznych, co spowodowało zapisanie podstawowych praw człowieka w aktach międzynarodowych¹. Zmiany w świecie spowodowały, iż w Kościele wzrosła świadomość podkreślenia uprawnień osoby ludzkiej w dokumentach i dekretach kościelnych. Należy stwierdzić, że Kościół wielokrotnie podejmował temat praw człowieka². Są one przypisane każdemu człowiekowi ze względu na przyrodzoną i niezbywalną godność osoby ludzkiej. Dlatego też wszyscy ludzie, niezależnie od popełnianych przez siebie czynów, mają prawo oczekiwać przestrzegania i respektowania swoich praw.

Następstwem uznania praw człowieka w nauce Kościoła jest zagwarantowanie ich w prawie kanonicznym. Tylko wówczas można zapewnić przestrzeganie i egzekwowanie we właściwy sposób praw człowieka, uzasadniając ingerencję władzy kościelnej w przypadku ich naruszenia³. Jest niezmiernie ważne,

¹ Pierwsze postulaty ochrony praw człowieka wysunięto w XVIII w. W wyniku przemian społecznych uchwalono pierwsze dokumenty traktujące o prawach człowieka: w Ameryce w 1776 r. Deklarację Niepodległości, a następnie we Francji w 1789 r. Deklarację Praw Człowieka i Obywatela. Obecnie prawa człowieka są proklamowane praktycznie w każdym prawie wewnątrzpaństwowym. Ze względu jednak na niekiedy małą skuteczność tej ochrony, niewystarczające jej gwarancje bądź nieprzestrzeganie ich przez organy państwowe, konieczne jest zagwarantowanie jej także przez akty prawne i deklaracje międzynarodowe o charakterze uniwersalnym. Należą do nich m.in.: Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności uchwalona w 1950 r. przez państwa członkowskie Rady Europy, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1966 r. Inne ważne akty prawa międzynarodowego to: Europejska Karta Społeczna z 1961 r., Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Powołany został także Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu.

² Szerzej na ten temat zob. A. G. Miziński, *Ochrona praw oskarżonego w Kościele, w szczególności w kanonicznym procesie karno-sądowym*, „Roczniki Nauk Prawnych” XVII, 1(2007), s. 144–145.

³ T. Pieronek, *Ochrona praw osoby ludzkiej w kanonicznym prawie procesowym*, „Analecta Cracoviensia” 20(1998), s. 249.

aby w procesie kanonicznym wierny miał zagwarantowane odpowiednie przestrzeganie własnych uprawnień. Zakres tych uprawnień normowany był w zależności od etapu historycznego rozwoju procesu. Prawa te w największym wymiarze zostały zagwarantowane w Kodeksie Jana Pawła II, co było następstwem kolejnych zmian i rozszerzania uprawnień wiernego, które znalazły się w nauczaniu Soboru Watykańskiego II. Nietrudno więc dostrzec aktualność problemu i jego znaczenie.

Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego dużą wagę przywiązuje do fundamentalnego prawa człowieka⁴, jakim jest prawo do obrony i eksponuje je w różnych aspektach poprzez stosowne normy. II Księga Kodeksu, określająca katalog praw i obowiązków wszystkich wiernych chrześcijan, uwydatnia *expressis verbis* to podstawowe prawo wiernego w Kościele. W kan. 221 §1 ustawodawca kościelny proklamuje zasadę poszanowania dwóch uprawnień wiernych. Pierwszym z nich jest prawo do działania w sądzie, tj. dostępu do kompetentnego sędziego kościelnego celem przedstawienia mu swoich racji. Drugie gwarantuje uprawnienie do obrony przed sądem, będące gwarancją kontrydiktoryjności (kan. 1513 nn), umożliwiające obronę wspomaganą przez adwokata (por. kan. 1481–1490), a także usuwające wszelkie przeszkody mogące utrudnić lub nawet uniemożliwić skuteczną obronę swoich praw przed sądem (np. bezpłatna pomoc prawna – kan. 1649 §1, 3)⁵.

Kan. 221 §2 określa konsekwencje zasady legalności, które przejawiają się w konkretnych uprawnieniach wiernego i w odpowiadających im obowiązkach organu sądowego. Wydając wyrok, sędzia jest zobowiązany do przestrzegania przepisów ustaw oraz zachowania reguł proceduralnych stosowanych ze „słuszością”. Wymóg zachowania słuszości nakłada na sędziego obowiązek uwzględnienia wszelkich okoliczności zarówno na niekorzyść, jak i na korzyść stron, także tych, nieprzewidzianych w przepisach. Sędzia przy wydawaniu „sprawiedliwego wyroku” musi kierować się nie tylko literą, ale i duchem prawa⁶.

W kolejnym §3 kanonu 221 ustawodawca kościelny proklamuje zasadę legalności powszechnie przyjętą we współczesnym prawie karnym (*nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali* – nie ma przestępstwa ani kary bez uprzedniej ustawy karnej). Wyjątek od tej zasady znajdujemy w kan. 1399, który znajduje swoje podstawy w treściach natury teologicznej i pastoralnej. W związku

⁴ Warto w tym kontekście przytoczyć art. 11 §1 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*: „Każdy człowiek oskarżony o popełnienie przestępstwa ma prawo, aby uznano go za niewinnego dopóty, dopóki nie udowodni mu się winy, zgodnie z prawem podczas publicznego procesu, w którym zapewniono mu wszystkie konieczne środki obrony”.

⁵ J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski (red.), M. Sitarz, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. II 1, *Księga II. Lud Boży*, Poznań 2005, s. 38–39.

⁶ W pełnym brzmieniu treść kan. 221 §2 jest następująca: „Wierni, jeżeli zostali wezwani przed sąd przez kompetentną władzę, mają prawo, by byli sądzeni z zachowaniem przepisów prawa, stosowanych ze słuszością”. Por. J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski (red.), M. Sitarz, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. II 1, *Księga II. Lud Boży*, s. 39.

z tym przepisem, odnoszącym się do specyficznych okoliczności, należy stwierdzić, że zasada legalności w praktyce wymierzania kar kościelnych stosowana jest elastycznie⁷. Zatem wiernym, czyli duchownym i wiernym świeckim, zapewnia się ochronę uprawnień w społeczności Ludu Bożego, także obronę tychże uprawnień. Tym samym podkreśla się ogólne prawo wiernych do obrony zgodnie z wytycznymi norm kościelnych. Właściwe stosowanie prawa wobec wiernych wezwanych przed sąd, w tym także prawa do obrony, uwypatnia i zaznacza pośrednio prawodawca w paragrafie 2 cytowanego kanonu.

Prawo do obrony dopełnia norma szczegółowa stanowiąca o wadliwości wyroku sądowego. Kan. 1620, n. 7, wymienia odmowę prawa do obrony jako jedną z przyczyn mogących sprawić, iż wyrok będzie dotknięty wadą nieważności nieusuwalnej⁸. Przepis ten sankcjonuje tym samym uprawnienie stron w procesie do prawa do obrony⁹. Ojciec Święty Jan Paweł II w przemówieniu do pracowników Roty Rzymskiej podkreślił, iż prawo to jest również bardzo wyraźnie zaznaczone w kan. 1598 §1. Kanon ten zawiera zasadę nienaruszalności uprawnienia do obrony w każdym działaniu Kościoła na rzecz sprawiedliwości¹⁰.

Prawo do obrony zawarte w przytoczonych wyżej normach aktualnego Kodeksu, a podkreślone przez Papieża, nie było wprost ujęte w kanonach poprzedniego Kodeksu. Ustawodawstwo kodeksowe Piusa X i Benedykta XV nie zawierało norm statuujących prawo wiernego do obrony. Stanowiąc o przyczynach wadliwości wyroku, także nie wymieniono zanegowanego uprawnienia do obrony¹¹. Nie można jednak powiedzieć, że prawo do obrony nie było w ogóle przestrzegane w prowadzonym procesie kanonicznym. Zarówno doktryna, jak i jurysprudencja potwierdzały, iż pozbawienie uprawnienia prawa do obrony stron stanowiło nieusuwalną nieważność wyroku. Tradycja prawna Kościoła oraz aktualne normy prawa zawsze wskazywały, iż wymiar sprawiedliwości musi być oparty na kontrydiktoryjności gwarantującej wiernym prawo do wy-

⁷ G. Dalla Torre, *I fedeli*, [w:] „Commento al Codice di Diritto Canonico”, Città del Vaticano 2001, s. 28–129.

⁸ KPK/83, kan. 1620: „Wyrok jest dotknięty wadą nieważności nieusuwalnej, jeżeli: [...] 7. jednej albo drugiej stronie odmówiono prawo do obrony”.

⁹ „Wydaje się, że zgodnie z n. 7 kanonu, nieusuwalna nieważność wyroku byłaby tylko wtedy, gdy dana strona w ogóle nie mogła się bronić, nie dano jej szansy obrony, a więc w sytuacji, gdy poza wezwaniem nic więcej o przebiegu procesu nie wiedziała. W wypadkach samego tylko ograniczenia prawa do obrony apelacja wydaje się środkiem wystarczającym”. G. Erlebach, A. Dziega, J. Krukowski (red.), R. Sztuchmiller, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, Poznań 2007, s. 280.

¹⁰ KPK/83, kan. 1598 §1: „Po zebraniu dowodów, sędzia, pod sankcją nieważności, musi dekretem zezwolić stronom i ich adwokatom, aby w kancelarii trybunału przejrzyli akta, które nie są im jeszcze znane; [...] w sprawach jednak dotyczących dobra publicznego, sędzia, dla uniknięcia bardzo poważnych niebezpieczeństw może zdecydować, że jakiegoś aktu nie należy nikomu ujawniać, z tym zastrzeżeniem, że prawo obrony zostanie zawsze nienaruszone”. Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 33(1990) n. 1–2, s. 143.

¹¹ Por. KPK/17, kan. 1892.

sluchania swoich racji oraz przeciwstawienia ich argumentom wysuwany przez przeciwnika (drugą stroną lub urząd)¹².

Prawo do obrony przysługujące stronom powinno być stosowane zgodnie z pozytywnymi normami prawa. Służy temu wypracowana przez wieki w Kościele procedura sądowa oparta na dążeniu do poznania prawdy obiektywnej. Pierwszym odpowiedzialnym za jej poszukiwanie jest sędzia kościelny, na którym spoczywa szereg obowiązków. Wśród nich najważniejszy stanowi wierność w przestrzeganiu prawa Bożego naturalnego i pozytywnego oraz kanonicznego¹³. Zasada prawdy obiektywnej nie odnosi się jedynie do sędziego, ale domaga się współpracy wszystkich tworzących trybunał i świadczących mu pomoc. Obowiązek ten został prawnie usankcjonowany przez prawodawcę w kan. 1454¹⁴ i 135 §3¹⁵, jak również uprzednio w całej tradycji kanonicznej, według której *bonus iudex nihil arbitrio suo facit, [...], sed iuxta leges et iura pronuntiat*¹⁶. Tego rodzaju zasada chroni sądownictwo kościelne przed możliwością nadużyć z jednej strony, a z drugiej utrudnianiem korzystania z uprawnienia do obrony. Wierna aplikacja prawa gwarantuje stronom możliwość pełnego skorzystania z przysługujących im w procesie uprawnień i zapewnia ich właściwą ochronę.

Reasumując, należy stwierdzić, że jedno z fundamentalnych praw człowieka, jakim jest uprawnienie do obrony, zamieszczone w Deklaracji Praw Człowieka, jest równocześnie zagwarantowane przez liczne normy prawa kościelnego. Właściwe ich stosowanie zapewnia ochronę wspomnianego uprawnienia i rodzi z kolei komplementarne obowiązki¹⁷.

OBOWIĄZKI TRYBUNAŁU GWARANTUJĄCE ZACHOWANIE PRAWA DO OBRONY STRON

W celu zagwarantowania wiernym prawa do obrony, władza sądowa jest zobowiązana zatroszczyć się o przeprowadzenie następujących czynności proce-

¹² Por. Joannes Paulus II, *Ad Romanae Rotae Auditores, Officiales et advocatos coram admissos* (die 26 Ianuarii 1989), AAS 81(1989), s. 923, n. 3: *Non si può concepire un giudizio equo senza il contraddittorio, cioè senza la concreta possibilità concessa, a ciascuna parte nella causa, di essere ascoltata e di poter conoscere e contraddire le richieste, le prove e le deduzioni introdotte dalla parte avversa o "ex officio"*.

¹³ Joannes Paulus II, *Ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et advocatos, novo Litibus Iudicandis ineunte anno: de veritate iustitiae matre* (die 4 Februarii 1980), AAS 72(1980), s. 173, n. 1.

¹⁴ KPK/83, kan. 1454: „Wszyscy, którzy tworzą trybunał albo świadczą mu pomoc, powinni złożyć przysięgę, że należycie i wiernie wypełnią swoje zadanie”.

¹⁵ KPK/83, kan. 135 §3: „Władza sądownicza, którą posiadają sędziowie lub kolegia sędziowskie, winna być wykonana w sposób przepisany prawem...”.

¹⁶ Por. A. Stankiewicz, *I doveri del giudice*, [w:] „Il processo matrimoniale canonico”, Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 121–125.

¹⁷ H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 143–144.

sowych: wezwanie pozostałych stron dla zawiązania sporu – domaga się tego kontradiktoryjność postępowania sądowego; umożliwienie stronom skorzystania z prawa do adwokata, pełnomocnika lub kuratora; danie możliwości prezentowania środków dowodowych; publikacja akt procesowych; publikacja wyroku ostatecznego z motywacją prawną i faktyczną; podanie informacji o możliwościach zaskarżenia wyroku. Jest oczywiste, że brak powyższych czynności może pozbawić wiernego prawa do obrony, a tym samym stanowić naruszenie tego uprawnienia.

Jan Paweł II w przemówieniu do pracowników Roty Rzymskiej zwrócił uwagę, że do ważności procesu nie jest wymagana faktyczna obrona, a jedynie zapewnienie możliwości tej obrony¹⁸. Kwestia ta jest jednak w inny sposób uregulowana w sprawach spornych, a inaczej w karnych.

W procesie dotyczącym spraw spornych bardzo często przejawia się niechęć strony do występowania w procesie w ogóle, a tym bardziej korzystania z pomocy adwokata, co nie jest dla sędziego argumentem zwalniającym go i jego współpracowników od podejmowania decyzji zmierzających do wydania obiektywnego wyroku. Sędzia zatem powinien wykazać się troską o odpowiednie zaangażowanie każdej ze stron, zgromadzenie wyczerpujących zeznań i w miarę możliwości uzyskanie dowodu z przesłuchania świadków każdej ze stron¹⁹.

Wśród spraw toczących się przed trybunałami kościelnymi przeważającą większość stanowią procesy o stwierdzenie nieważności małżeństwa, które wymagają szczególnej pilności i roztropności. Także ze względu na materię, sprawy te zarówno dla zainteresowanych wiernych, jak i dla Kościoła są bardzo ważne i delikatne²⁰. Przyczyny niechęci do uczestniczenia w procesie małżeńskim bywają różnorakie. Zadaniem sędziego jest tak wykorzystać swoje doświadczenie pastoralne, aby troszcząc się o dobro wiernego znaleźć możliwość włączenia strony w proces. Ma on obowiązek przekazać stronie informacje dotyczące ewentualnej nieważności małżeństwa, przy poszanowaniu wolności sumienia wiernego. Dużą pomocą prowadzącą do włączenia niezaangażowanej strony w proces będzie rozważa duszpasterska sędziego oraz jego konkretna wiedza o katolickim małżeństwie. Udział strony pozwanej w procesie przyczynia się znacznie do zachowania obiektywizmu w rozpoznaniu i sądzeniu sprawy, w tak ważnej i delikatnej materii, jaką jest sakrament małżeństwa²¹.

¹⁸ Por. Joannes Paulus II, *Ad Romanae Rotae Auditores...*, s. 924, n. 5.

¹⁹ Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 145.

²⁰ Szerzej na ten temat napisał Z. Grocholewski, *Processi di nullità matrimoniale nella realtà odierna*, [w:] "Il processo matrimoniale canonico", Liberia Editrice Vaticana 1994, s. 11–23; Z. Grocholewski, *Sędzia kościelny wobec ekspertyz neuropsychiatrycznych i psychologicznych*, (tłum.) T. Pierniek, „Prawo kanoniczne” 31(1988) n. 3–4, s. 76–77.

²¹ H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 145–146; por. także: T. Rozkrut, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej (1979–2003)*, Tarnów 2003, s. 132–133.

Wezwanie pozostałych stron dla zawiązania sporu

W procesie kanonicznym niedopuszczalna jest sytuacja, w której strona pozwana, z winy trybunału, nie będzie wiedziała o rozpoczynającym się procesie. Obowiązek wezwania, czyli pozwania przed sąd pozostałych stron dla zawiązania sporu, został określony przez prawodawcę w kanonie 1507²².

Zgodnie z §1 kan. 1507, sędzia dekretujący przyjęcie skargi powodowej powinien wezwać przed sąd pozostałe strony dla zawiązania sporu, zobowiązując je do odpowiedzi na piśmie bądź też do osobistego stawienia się wobec niego, celem wypowiedzenia się co do przedmiotu sporu, czyli uzgodnienia wątpliwości. Przez termin „pozostała strona” rozumieć należy przede wszystkim stronę pozwaną, a w dalszej kolejności także innych zainteresowanych, jak np. stronę interweniującą w sprawie, promotora sprawiedliwości, obrońcę węzła. Należy tak przeprowadzić czynności wezwania pozostałych stron, aby strona pozwana wcześniej niż inni zainteresowani dowiedziała się o stronach procesowych i ich żądaniach. Sędzia ma prawo wezwać strony przed trybunał lub poprzestać na korespondencyjnej wymianie stanowisk w zależności od stopnia trudności sprawy. Jeżeli strona wezwana ma trudności ze stawieniem się w sądzie, zawsze może prosić o możliwość wypowiedzenia się drogą listowną. W trybunale kolegialnym wezwania dokonuje przewodniczący trybunału, a w sprawach o nieważność małżeństwa może tego dokonać także sędzia *ponens* (kan. 1677 §1; 1429; DC art. 127). W trybunale jednoosobowym wezwania dokonuje sam sędzia. Zgodnie z dyspozycją kan. 1508 §3,

jeżeli spór toczy się przeciwko temu, kto nie może swobodnie wykonywać swoich uprawnień [...], pozew należy skierować, zależnie od okoliczności, do opiekuna, kuratora, specjalnego pełnomocnika [...].

W przypadku, gdy pozwany odmawia przyjęcia pozwu albo przeszkadza w dotarciu do niego wezwania, zgodnie z przepisem kan. 1510, traktuje się go za wezwanego, jeżeli uzyska się pewność, że wezwanie znalazło się w jego zasięgu.

Nieprzekazanie pozwu zgodnie z przepisami prawa stronie pozwanej i innym uczestnikom procesu, którzy biorą w nim udział na prawach strony, i niewstawienie się ich spontanicznie powoduje nieważność akt procesu²³.

²² KPK/83, kan. 1507: „§1. W dekrecie przyjmującym skargę powodową sędzia lub przewodniczący powinien wezwać, czyli pozwać przed sąd, pozostałe strony dla zawiązania sporu, ustalając, czy mają one odpowiedzieć na piśmie, czy stawić się wobec niego celem uzgodnienia wątpliwości. Jeśli z pisemnych odpowiedzi wynika konieczność wezwania stron, może on zarządzić to nowym dekretem. §2. Jeżeli skargę powodową uważa się za przyjętą według przepisu kan. 1506, dekret pozwania przed sąd winien być wydany w ciągu dwudziestu dni od złożenia prośby, o której mowa w tym kanonie. §3. Jeżeli strony procesowe faktycznie same stawiają się wobec sędziego dla prowadzenia sprawy, nie potrzeba ich wzywać, lecz notariusz niech zaznaczy w aktach, że strony były w sądzie”.

²³ KPK/83, kan. 1511: „Jeśli pozwu nie przekazano zgodnie z przepisami prawa, akta procesu są nieważne, z zachowaniem przepisu kan. 1507 §3”.

Na każdym etapie procesu strony mogą spontanicznie zgłosić się do sądu w celu otrzymania informacji o stanie sprawy.

Jeżeli strony procesowe faktycznie same stawiają się wobec sędziego dla prowadzenia sprawy, nie potrzeba ich wzywać, lecz notariusz niech zaznaczy w aktach, że strony były w sądzie²⁴.

Co do wezwania innych uczestników procesu należy nadmienić, że dekret wezwania przed sąd kieruje się nie tylko do strony pozwanej, lecz także do wszystkich pozostałych uczestników procesu. Brak powiadomienia innych uczestników procesu, przy jednoczesnym niezgłoszeniu się tych stron spontanicznie, także powoduje nieważność akt (kan. 1511). Prawodawca ustanawia w kan. 1433 normę, zgodnie z którą pominięcie wezwania rzecznika sprawiedliwości lub obrońcy węzła rodzi takie same konsekwencje, jak w przypadku pominięcia stron procesu, czyli nieważność akt²⁵.

Jeżeli skargę powodową uważa się za przyjętą według przepisu kan. 1506, dekret pozwania przed sąd winien być wydany w ciągu dwudziestu dni od złożenia prośby, o której mowa w tym kanonie²⁶.

Tak więc prawodawca obliguje sędziego do określonego działania nie tylko w chwili przyjmowania skargi, lecz także przy następnych czynnościach procesowych²⁷.

Zgodnie z kanonem 1508 §1²⁸, powiadomienie o dekrete przyjmującym skargę i wezwanie do zawiązania sporu winno być wydane „zaraz”, czyli jak najszybciej, a w sytuacji przyjęcia skargi z mocy prawa w ciągu dwudziestu dni od złożenia ponaglenia. Powinno ono być podane „do wiadomości stronie pozwanej i wszystkim pozostałym, którzy powinni się stawić”. Zależnie od okoliczności, należy dekret skierować do opiekuna, kuratora, specjalnego pełnomocnika, promotora sprawiedliwości, obrońcy węzła, adwokata, osoby trzeciej jako interweniującej w danej sprawie (kan. 1434; 1508 §3; 1596–1597; 1677 §1).

Zasadą jest, że do wezwania dołącza się skargę powodową. Jeżeli jednak zaistnieją poważne racje przemawiające za nieprzekazywaniem stronie pozwa-

²⁴ KPK/83, kan. 1507 §3.

²⁵ KPK/83, kan. 1433: „W sprawach, w których wymagany jest udział rzecznika sprawiedliwości lub obrońcy węzła, pominięcie ich wezwania powoduje nieważność akt, chyba że sami, chociaż niewzwani, faktycznie byli obecni, albo przynajmniej przed wyrokiem, przejrzawszy akta, mieli możliwość wypełnić swoje zadanie”.

²⁶ KPK/83, kan. 1507 §2.

²⁷ Por. G. Erlebach, A. Dzięga, J. Krukowski (red.), R. Sztuchmiller, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 142–143.

²⁸ KPK/83, kan. 1508: „§1. Dekret wezwania przed sąd powinien być zaraz podany do wiadomości stronie pozwanej i wszystkim pozostałym, którzy powinni się stawić. §2. Do pozwu należy dołączyć skargę powodową, chyba że sędzia na skutek poważnych racji dojdzie do wniosku, iż stronie nie należy przekazywać skargi, dopóki nie złoży ona zeznań w sądzie. §3. Jeżeli spór toczy się przeciwko temu, kto nie może swobodnie wykonywać swoich uprawnień albo swobodnie administrować rzeczami, o które toczy się spór, pozew należy skierować, zależnie od okoliczności, do opiekuna, kuratora, specjalnego pełnomocnika, czyli do tego, kto powinien podjąć jego sprawę, według przepisu prawa”.

nej skargi przed złożeniem przez nią zeznań w sądzie, sędzia może nakazać, by skargę powodową strona pozwana otrzymała dopiero po przesłuchaniu. W wyjątkowych sytuacjach, przede wszystkim w sprawach spornych, sędzia może z poważnej przyczyny nie przedstawić stronie pozwanej oryginału skargi powodowej, a jedynie powiadomić ją o istotnej jej treści.

Decyzja sędziego w sprawie nieudostępnienia skargi nie jest niezmienna. Gdyby strona np. uzależniała udział w sprawie od zapoznania się ze skargą, sędzia może potem podjąć decyzję o jej ujawnieniu²⁹.

Prawo do adwokata, pełnomocnika lub kuratora

Normy dotyczące adwokatów i pełnomocników w Kościele wielokrotnie się zmieniały. Obecnie w Kościele łacińskim obowiązują przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.³⁰, a dla procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, jako ich uszczegółowienie, normy konstytucji apostolskiej *Dignitas Connubii* z 2005 r.³¹.

Każda osoba, której przysługuje zdolność procesowa i jest stroną w sprawie, może działać w sądzie osobiście lub przez ustanowionego przez siebie pełnomocnika³² i/lub adwokatów. Zarówno osoba fizyczna, jak i prawna może powołać wymienionych przedstawicieli.

Zgodnie z postanowieniami Kodeksu, strona procesowa ma prawo ustanowić sobie adwokata w sposób swobodny, przy czym może zdarzyć się, że sędzia uzna posługę adwokata za konieczną³³. W każdej zaś sprawie karnej niezbędne jest posiadanie adwokata ustanowionego przez siebie albo wyznaczonego przez

²⁹ G. Erlebach, A. Dzięga, J. Krukowski (red.), R. Szytchmiller, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 145.

³⁰ W Kościołach wschodnich obowiązują kan. 1139–1148 i 1364 §1 KKKW/90. Mają one prawie identyczną treść jak kanony obowiązujące w Kościele łacińskim.

³¹ Przede wszystkim: Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi, *Dignitas Connubii. Istruzione da osservarsi nei tribunali diocesani e interdiocesani nella trattazione delle cause di nullità del matrimonio*, Città del Vaticano, 2005, s. 88–97, art. 101–113.

³² Pełnomocnikiem jest ten, kto w imieniu innej osoby i na mocy jej zlecenia załatwia daną sprawę. Pełnomocnikiem zaś procesowym jest ten, kto w imieniu i zastępstwie innej osoby, na mocy otrzymanego od niej pełnomocnictwa jest upoważniony do spełnienia w sądzie czynności procesowych. Pełnomocnik reprezentuje i zastępuje stronę w procesie ze skutkami prawnymi dla osoby reprezentowanej.

³³ Por. KPK/83, kan. 1481 „§1. Strona może swobodnie ustanowić sobie adwokata i pełnomocnika; lecz, poza wypadkami określonymi w §2 i 3, może także występować i odpowiadać osobiście, chyba że sędzia uzna posługę pełnomocnika lub adwokata za konieczną. §2. W sprawie karnej oskarżony musi mieć zawsze adwokata albo ustanowionego przez siebie, albo danego przez sędziego. §3. W sprawie spornej, jeżeli chodzi o małoletnich albo o proces dotyczący dobra publicznego, z wyjątkiem spraw małżeńskich, stronie, która nie posiada obrońcy, sędzia ma go mianować z urzędu”.

sędziego³⁴. Natomiast w sprawie spornej, w sytuacji, gdy chodzi o małoletnich lub proces dotyczy dobra publicznego – wyjątkiem są sprawy małżeńskie³⁵ – stronie, która nie posiada adwokata, sędzia mianuje go z urzędu³⁶. W przypadku rozpatrywania sprawy przez Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej albo przez Trybunał Roty Rzymskiej, kwestię tę regulują przepisy własne tychże Trybunałów Apostolskich³⁷.

W świetle obowiązujących norm prawa kanonicznego³⁸ w każdym procesie, o ile w prawie nie ma wyraźnego zakazu – jak np. w sprawach o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego³⁹ – każda ze stron może ustanowić sobie adwokata. Przepisy te mają zastosowanie również w postępowaniu administracyj-

³⁴ Por. KPK/83 kan. 1481 §2. W celu umożliwienia oskarżonemu efektywnej obrony w procesie karno-sądowym, ustawodawca stanowi jako zasadę ogólną, konieczność udziału adwokata, powołanego bądź przez samego oskarżonego bądź przez sędziego (kan. 1451 §2). Por. G. Di Mattia, *Processo penale canonico e animazione pastorale*, „Apollinaris” 62(1989), s. 497; R. Coppola, *La tutela dei diritti nel processo penale canonico*, „Monitor Ecclesiasticus” 113(1988), s. 81. W związku z tym kan. 1723 §1 precyzuje, iż sędzia wzywający oskarżonego, powinien zachęcić go, by zgodnie z przepisem kanonu 1481 §1, ustanowił sobie adwokata w terminie wyznaczonym przez tegoż sędziego. Jeśli więc oskarżony nie uczyni tego, sędzia, przed zawiązaniem sporu, ma obowiązek wyznaczyć mu adwokata *ex officio*. Tego typu zarządzenie, wydane przez sędziego nie przesądza prawa oskarżonego do wyboru własnego adwokata, jako że ten – ustanowiony z urzędu – tak długo będzie wykonywał swoje zadanie, jak długo oskarżony nie ustanowi sobie adwokata prywatnego (kan. 1723 §2). Por. V. De Paolis, *Il processo penale giudiziario*, [w:] „I procedimenti speciali nel diritto canonico. Studi giuridici XXVIII”, Città del Vaticano 1992, s. 288. Oskarżony może ustanowić dla siebie różnych adwokatów (kan. 1482 §2). Adwokat powinien być pełnoletni i nienaruszonej sławy. Poza tym powinien być katolikiem, chyba że biskup diecezjalny zezwoli inaczej, doktorem prawa kanonicznego lub skądinąd prawdziwie biegłym i zatwierdzonym przez tegoż biskupa (kan. 1483). On to, zanim obejmie swoją funkcję, powinien złożyć w trybunale autentyczny mandat, czyli upoważnienie (kan. 1484). Usunięcie adwokata przez oskarżonego, aby osiągnęło swój skutek, musi być mu zakomunikowane i jeśli zawiązanie sporu miało już miejsce (kan. 1723 §2), o takim usunięciu należy poinformować tak sędziego, jak i rzecznika sprawiedliwości. W przypadku, kiedy oskarżony odwołałby swojego adwokata i nie wyznaczyłby sobie innego, trybunał jest zobowiązany nominować adwokata z urzędu w celu zapewnienia mu należytej obrony (kan. 1723 §2). Z drugiej zaś strony adwokat może być także usunięty dekretem przez sędziego tak z urzędu, jak i na prośbę rzecznika sprawiedliwości, ale zawsze z powodu poważnej przyczyny (kan. 1487). W tej sytuacji także należy zachować przepis kan. 1723 wzywający oskarżonego do ustanowienia sobie innego adwokata, lub jeśli nie, nominować go z urzędu. Por. G. Di Mattia, *Processo penale canonico e animazione pastorale*, s. 497; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. IV, Olsztyn 1990, s. 384–385.

³⁵ Niektórzy kanoniści sądzą, że w sprawach dotyczących nieważności małżeństwa obrona dobra publicznego jest zabezpieczana przez obrońcę węzła małżeńskiego oraz przez trzyosobowy trybunał kolegiálny (kan. 1425 §1, 1; kan. 143). Por. L. Chiappetta, *Il codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, Napoli 1988, t. II, s. 604.

³⁶ KPK/83, kan. 1481 §3.

³⁷ Por. K. Lüdicke, *Der Kirchliche Ehenichtigkeitsprozeß nach dem Codex Iuris Canonici von 1983. Normen und Kommentar*, Essen 1994, s. 83.

³⁸ KPK/83, kan. 1481 §1.

³⁹ KPK/83, kan. 1701 §2.

nym⁴⁰. Strona ma prawo ustanowić kilku adwokatów w tej samej sprawie⁴¹. Jest to uzasadnione faktem, że adwokaci wykonują funkcję o charakterze techniczno-prawnym, co nie wyklucza ich jednoczesnej obrony.

Ustawowy przedstawiciel strony (pełnomocnik, kurator, tutor) również może korzystać z pomocy adwokata. Prawo to wynika z kan. 1620 n. 7, zgodnie z którym nikomu nie wolno odmówić prawa do obrony, gdyż pozbawienie tego uprawnienia powoduje nieusuwalną nieważność wyroku⁴².

Powstaje pytanie, czy ta obligatoryjność ustanowienia adwokata jest wymagana do ważności akt procesowych do tego stopnia, iż zaniedbanie wykonania tego obowiązku przez sędziego powoduje nieważność wyroku. Biorąc pod uwagę dyspozycję kan. 10 i 124, należy dać odpowiedź negatywną, chociaż możliwe jest pociągnięcie sędziego, który zaniedbał wyznaczenie adwokata, do odpowiedzialności i do naprawienia szkody⁴³.

Gdyby jednak w niektórych przypadkach pozbawienie strony możliwości obrony przez adwokata łączyło się z innymi przeszkodami w korzystaniu prawa do obrony, mogłoby spowodować wyżej wspomniany skutek⁴⁴. Strona ma prawo do obrony na każdym etapie procesu⁴⁵.

Kan. 1481 §1 zawiera normę pomocniczą dla sędziego, dzięki której także w sprawie spornej może przydzielić stronie adwokata, jeśli uzna jego posługę za

⁴⁰ KPK/83, kan. 1738. Kanon ten zawiera rozporządzenie o ogromnym znaczeniu dla obrony praw odwołującego się, stwierdzając, że ten ma zawsze prawo ustanowienia sobie adwokata lub pełnomocnika, nie prowokując jednak przez to niepotrzebnej zwłoki. Co więcej, obrońca winien być ustanowiony z urzędu, jeśli wnoszący rekurs nie ustanowił go sobie, a przełożony uważa, że jego obecność jest konieczna. Przełożony może jednak zawsze zobowiązać wnoszącego rekurs do stawienia się osobiście w celu przesłuchania. Por. Z. Grocholewski, *Atti e ricorsi amministrativi*, [w:] "Il Nuovo Codice di Diritto Canonico", Roma 1983, s. 515.

⁴¹ R. Sztymmler, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 132.

⁴² A. G. Miziński, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, [w:] T. Rozkrut (red.), „Urzędy sądowe – władza i służba”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 października 2004 roku”, Tarnów 2005, s. 43–46.

⁴³ G. Erlebach, A. Dzięga, J. Krukowski (red.), R. Sztymmler, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 106.

⁴⁴ Przypomniał o tym także Ojciec Święty w przemówieniu do Roty z 26 stycznia 1989 r. Zob. Joannes Paulus pp. II, *Allocutio Summi Pontificis ad praelatos et auditores Tribunalis Apostolici Rotae Romanae* (26.1.1989), "Monitor Ecclesiasticus", 114(1989), s. 252.

⁴⁵ C. Gullo, *Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale*, [w:] "Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico. Gallipoli – Settembre 1987", Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 37–50; S. Gherro, *Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici*, [w:] "Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico. Gallipoli – Settembre 1987", Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 1–16; S. Di Grazia, *Problemi sull'assistenza tecnica nel processo matrimoniale*, [w:] "Il diritto alla difesa nell'ordinamento canonico. Atti del XIX Congresso Canonistico. Gallipoli – Settembre 1987", Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 51–61.

konieczną. Zachodzić to może np. w sytuacji, gdy strona jest głuchoniema bądź też nie zna języka, w którym toczy się postępowanie⁴⁶.

W świetle obowiązujących przepisów prawa, fakultatywność udziału adwokata w procesie małżeńskim nie oznacza, że jego udział w tego typu sprawach jest ustawodawcy całkowicie obojętny. Wręcz przeciwnie, prawodawca z pełną świadomością rozszerzył uprawnienia adwokata: ma on prawo być obecny podczas przesłuchania stron, świadków i biegłych. Posiada też prawo „przejrzeć akta sądowe, chociażby jeszcze nie były ogłoszone, i zaznajomić się z dowodami przedłożonymi przez strony”⁴⁷. Zauważyć więc można w tych dyspozycjach wyraźną tendencję rozwojową. Nasuwa się także przypuszczenie, że prawodawca zakładał udział adwokata również w procesie małżeńskim⁴⁸. Potwierdza to zapis kanonu 1490, domagający się ustanowienia przy trybunałach kościelnych obrońców stałych, którzy pełniliby zadania adwokata lub pełnomocnika przede wszystkim w sprawach małżeńskich dla stron, które chciałyby ich wybrać⁴⁹.

Odnosnie do kuratora⁵⁰ odpowiednie unormowanie znajdujemy w kanonach 1478–1479⁵¹.

Prawo do prezentowania środków dowodowych

Kanon 1516 stanowi:

Po zawiązaniu sporu sędzia powinien wyznaczyć stronom odpowiedni termin do przedłożenia i uzupełnienia zeznań.

⁴⁶ A. G. Miziński, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, s. 46. Por. także T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, s. 223–224; R. Sztuchmiller, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, s. 132.

⁴⁷ KPK/83, kan. 1678 §1.

⁴⁸ R. Sobański, *Udział adwokata w procesie małżeńskim*, „Ius Matrimoniale” 2(1997), s. 134.

⁴⁹ A. G. Miziński, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, s. 47.

⁵⁰ Kuratorem jest osoba wyznaczona przez kompetentny organ władzy sądowej po to, aby zaradzić niezdolności całkowitej lub częściowej zaistniałej po stronie osoby pełnoletniej lub niezdolności osoby liczącej mniej niż 14 lat, gdy jej sytuacja prawna nie jest należycie chroniona przez rodziców.

⁵¹ KPK/83, kan. 1478 §1: „Małoletni i ci, którzy pozbawieni są używania rozumu, mogą występować w sądzie tylko przez swoich rodziców, opiekunów lub kuratorów, z zachowaniem przepisu §3; §2. Jeśli sędzia uzna, że prawa małoletnich pozostają w konflikcie z prawami rodziców, opiekunów lub kuratorów, albo że nie mogą oni wystarczająco bronić ich praw, wtedy powinni występować w sądzie przez opiekuna lub kuratora wyznaczonego przez sędziego; §3. W sprawach duchowych jednak lub związanych z duchowymi, małoletni, jeżeli osiągnęli używanie rozumu, mogą występować i odpowiadać bez zezwolenia rodziców lub opiekuna i to osobiście, jeżeli ukończyli czternasty rok życia; w przeciwnym razie przez kuratora wyznaczonego przez sędziego; §4. Pozbawieni zarządu majątkiem i ci, którzy nie używają w pełni rozumu, mogą osobiście występować w sądzie, tylko by odpowiadać za własne przestępstwa lub z nakazu sędziego; w pozostałych sprawach muszą występować i odpowiadać przez swoich kuratorów”. Kan. 1479: „Ilekroć istnieje opiekun lub kurator ustanowiony przez władzę świecką, sędzia kościelny może go dopuścić, po wysłuchaniu, jeżeli to możliwe, biskupa diecezjalnego tego, komu został dany; gdy zaś go brak lub wydaje się, że nie powinien być dopuszczony, sam sędzia wyznaczy do tej sprawy opiekuna lub kuratora”.

Z zawiązania sporu wynikają zadania zarówno dla sędziego i jego współpracowników, jak i dla stron procesowych. Obejmują one w szczególności następujące kwestie: wyznaczenie terminu na przedłożenie dowodów, respektowanie ściśle określonego zakresu dowodzenia i wyrokowania oraz możliwość zgłaszania zarzutów⁵².

Pierwszą z kwestii do określenia przez sędziego po zawiązaniu sporu jest wyznaczenie ściśle określonego terminu, w którym każda ze stron powinna przedstawić lub uzupełnić zgłoszone wcześniej środki dowodowe (kan. 1526 §1). Wyżej wymieniony termin cieszy się powagą terminu sędziowskiego, dlatego też zgodnie z kan. 1465 §2 po wysłuchaniu stron i za ich zgodą sędzia, jeszcze przed jego upływem, może go wydłużyć bądź skrócić.

Może się zdarzyć, że strony będą przekonane, iż samo złożenie sprawy do rozpatrzenia jest wystarczające do jej pozytywnego rozstrzygnięcia. Gdyby po złożeniu skargi powodowej i wezwaniu strony pozwanej obie strony milczały przez sześć miesięcy, z mocy samego prawa następuje umorzenie instancji (kan. 1520). W przypadku bierności jednej ze stron, postępowanie toczy się dalej z zastosowaniem norm dotyczących niestawiennictwa stron zawartych w kan. 1592–1595⁵³.

Konieczność publikacji akt procesowych

W kan. 1598 prawodawca zamieścił normę zawierającą przede wszystkim zobowiązanie sędziego, aby po zebraniu dowodów, udzielił zezwolenia stronom i ich adwokatom na przejrzanie nieznanych im jeszcze akt⁵⁴. Ogłoszenie akt procesowych powinno nastąpić dopiero, gdy sędzia będzie miał pewność, że sprawa jest właściwie udokumentowana i wystarczająco wyjaśniona, czyli przygotowana do rozstrzygnięcia⁵⁵. Wgląd do akt sprawy jest jednym z niezbędnych elementów uprawnienia do obrony. Ma na celu umożliwienie stronom zapoznania się z dowodami podanymi przez stronę przeciwną, złożenie w związku z tym swoich uwag oraz przygotowanie swojej obrony. Prawo wglądu do akt jest jed-

⁵²Por. R. Sztymiler, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003, s. 95–97.

⁵³G. Erlebach, A. Dziega, J. Krukowski (red.), R. Sztymiler, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 160.

⁵⁴KPK/83, kan. 1598: „§1. Po zebraniu dowodów sędzia, pod sankcją nieważności, musi dekretem zezwolić stronom i ich adwokatom, aby w kancelarii trybunału przejrzyli akta, które nie są im jeszcze znane; co więcej, również adwokatom, którzy o to proszą, można dać odpis akt; w sprawach jednak dotyczących dobra publicznego sędzia, dla uniknięcia bardzo poważnych niebezpieczeństw, może zdecydować, że jakiegoś aktu nie należy nikomu ujawniać, z tym zastrzeżeniem, że prawo obrony pozostanie zawsze nienaruszone. §2. Celem uzupełnienia strony mogą zgłosić sędziemu inne dowody; po ich zebraniu, jeżeli sędzia uzna to za konieczne, ponownie może mieć miejsce dekret, o którym w §1”.

⁵⁵Por. G. Erlebach, A. Dziega, J. Krukowski (red.), R. Sztymiler, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 257–258.

nym z przejawów realizacji zasady prawdy obiektywnej w procesie i gwarancji praw przysługujących stronom⁵⁶.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż obecnie prawodawca wymaga publikacji akt pod sankcją nieważności wyroku⁵⁷. W Kodeksie z 1917 r. w kanonach 1858–1859, problem ten nie był dostatecznie uregulowany, stąd wśród kanonistów istniały w tym względzie różne opinie⁵⁸.

Dekret sędziego zarządzający publikację akt procesowych, który nie wymaga uzasadnienia (kan. 1617), powinien określić czas użyteczny na przejrzenie przez strony i adwokatów akt sprawy w kancelarii trybunału. Adwokaci i tylko oni mogą także uzyskać w sądzie odpis akt sprawy. W sprawach o nieważność małżeństwa dyspozycja ta odnosi się jedynie do stron, gdyż adwokaci, zgodnie z kan. 1678 §1, n. 1, stale mają prawo wglądu w akta⁵⁹. W tym samym dekreście sędzia powinien określić termin na zgłoszenie przez strony nowych środków dowodowych⁶⁰. Mamy do czynienia z terminem sędziowskim, który ze względu na okoliczności może być przez niego przedłużony.

Kanon 1598 Kodeksu z 1983 r. przewiduje możliwość wyjątku, gdy chodzi o udostępnienie wszystkich nieznanych akt. W sprawach dotyczących dobra publicznego sędzia dla uniknięcia bardzo poważnych niebezpieczeństw może zdecydować, by jakiegoś aktu nie ujawniać nikomu, gwarantując jednak zawsze nienaruszalność prawa do obrony. Nie można dać także odpisu tego aktu adwokatowi.

Jeśli określony dokument mógłby wywołać np. wielką niezgodę, dać podstawę do skargi wobec sędziego świeckiego lub przynieść szkodę Kościołowi, a zawierałby informacje ważne dla rozstrzygnięcia sprawy, sędzia, nie ujawniając całego dokumentu, może włożyć do akt notatkę informującą o wpłynięciu do sądu określonej informacji i wtedy w wyrokowaniu mógłby ten dokument wykorzystać; jeśli nie zamieści o tym żadnej informacji, nieujawnionego dokumentu nie można wykorzystać przy ocenie materiału dowodowego i przy redagowaniu uzasadnienia wyroku⁶¹.

Papież w przemówieniu do pracowników Roty Rzymskiej, w kontekście kan. 1598, zwrócił uwagę, że zgoda prawodawcy na nieujawnianie niektórych akt może prowadzić do niewłaściwej interpretacji, wprost do błędu w wykładni prawa, gdy z wyjątku zrobi się normę generalną. Sędzia powinien więc trzymać się ściśle granic wskazanych w kanonie, a zatem tylko w sprawach dotyczących dobra wspólnego i tylko dla uniknięcia poważnego niebezpieczeństwa może

⁵⁶ Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 146.

⁵⁷ KPK/83, kan. 1620, n. 7. Por. C. Gullo, *La pubblicazione degli atti e la discussione della causa*, [w:] „Il processo matrimoniale canonico”, Liberia Editrice Vaticana 1988, s. 289–296.

⁵⁸ Por. T. Pawluk, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 145; M. Fąka, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, Warszawa 1978, s. 236.

⁵⁹ Por. G. Erlebach, A. Dzięga, J. Krukowski (red.), R. Sztymmler, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 258.

⁶⁰ KPK/83, kan. 1598 §2.

⁶¹ G. Erlebach, A. Dzięga, J. Krukowski (red.), R. Sztymmler, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 258–259.

podjąć decyzję o nieujawnieniu jakiegoś aktu. Jest to wyjątek od ogólnej zasady prawa wglądu do każdego aktu sprawy⁶².

Celem zapewnienia bezpieczeństwa zeznającym w procesie, sędzia ma prawo wymagać od stron i ich adwokatów, aby nie wykorzystwały poznanych akt poza procesem kościelnym. Może tego żądać w formie oświadczenia, ale nawet w przypadku odmówienia przez stronę podpisania tego dokumentu sędzia nie jest uprawniony do odmówienia jej przejrzenia akt. Jest to bowiem jej prawo bezwarunkowe, chociaż nie absolutne, gdyż określony dokument sędzia może wyłączyć z publikacji⁶³.

Zgodnie z kan. 1598 §2, celem uzupełnienia, po przejrzeniu całego materiału dowodowego, strona może zaproponować sędziemu inne dowody. Jeśli żądanie strony wydaje się uzasadnione i nowe dowody mogłyby spowodować zmianę rozstrzygnięcia, sędzia powinien je dopuścić. Po ich zebraniu, jeśli sędzia uzna to za konieczne, może mieć miejsce dekret o publikacji akt.

Publikacja wyroku ostatecznego z motywacją prawną i faktyczną

Prawo wiernego do obrony zawiera się także w obowiązku publikacji wyroku wraz z uzasadnieniem, czyli podaniem stanu prawnego i faktycznego. Zwięzłe wyjaśnienie podstaw prawnych pozwala na skontrolowanie, czy przy orzekaniu sąd nie popełnił błędów w swym rozumowaniu. Sąd musi uwzględnić cały materiał dowodowy oraz jasno uzasadnić swoje stanowisko⁶⁴. Argumentacja zarówno prawna, jak i faktyczna, stanowi wielką pomoc dla strony, która czując się pokrzywdzona wyrokiem, ma prawo apelować do wyższego sędziego zgodnie z kan. 1628. Na podstawie prawno-formalnej motywacji wyroku możliwe jest właściwe przygotowanie apelacji, mającej na celu skuteczne dochodzenie uprawnień odwołującej się strony. O tym, że wyrok ma zawierać wymienione racje, prawodawca stanowi w jednym z kanonów⁶⁵. Jak wskazał w swoim przemówieniu Jan Paweł II, motywy prawne i faktyczne sentencji sądowej są potrzebne nie tylko po to, aby łatwiej jej się podporządkować, ale przede wszystkim mają zagwarantować stronie prawo do obrony w instancji wyższej⁶⁶. Logiczny w swoim układzie i prawnie oraz faktycznie umotywowany wyrok powinien być opublikowany i w całości podany do wiadomości stron. Częściowa publikacja rozstrzygającej części wyroku, dokonana za zezwoleniem sędzie-

⁶² Joannes Paulus II, *Ad Romanae Rotae Auditores...*, s. 924, n. 6. Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 146.

⁶³ G. Erlebach, A. Dzięga, J. Krukowski (red.), R. Sztymmler, „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. V, *Księga VII. Procesy*, s. 259.

⁶⁴ Por. M. Fąka, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, s. 252.

⁶⁵ KPK/83, kan. 1612 §3: „Następuje potem rozstrzygająca część wyroku, poprzedzona motywami, na których się opiera”.

⁶⁶ Joannes Paulus II, *Ad Romanae Rotae Auditores...*, s. 924, n. 7.

go, nie posiada żadnej mocy prawnej (por. kan. 1614). Integralność wyroku stwarza zatem pełne uprawnienie do obrony⁶⁷.

Podanie informacji o możliwościach zaskarżenia wyroku

Trybunał rozstrzygający sprawę wyrokiem jest zobligowany do wskazania stronom środków, za pomocą których można go podważyć. Przepis tego rodzaju znajdujemy w kan. 1614 i jest on kolejnym czynnikiem wzmacniającym prawo wiernego do obrony⁶⁸. Wskazanie środków pozwalających na odwołanie się od wyroku, należy do podstawowych obowiązków trybunału, wynikających z zasady sprawiedliwości oraz wiernego zachowania przepisów prawa procesowego. Jest to podyktowane faktem, że zazwyczaj strony nie znają biegle procedury sądowej. Stąd też brak takiej informacji w dużym zakresie ograniczałby ich prawo do skutecznej obrony⁶⁹. Najczęściej stosowanym środkiem kwestionującym wyrok jest apelacja. Należy jednak zaznaczyć, że nie jest to jedyny sposób umożliwiający podważenie wyroku. Obok niego mogą mieć miejsce: skarga o nieważność wyroku, przywrócenie do stanu poprzedniego oraz prośba o ponowne rozpatrzenie sprawy⁷⁰.

Mówiąc o apelacji, należy wspomnieć, że trybunał pierwszej instancji, oprócz wskazania lokalnego trybunału apelacyjnego, powinien poinformować stronę o możliwości odniesienia się, czyli apelacji do Roty Rzymskiej już w drugiej instancji, jako że

Rota Rzymska jest najwyższym trybunałem Stolicy Apostolskiej i wypełnia z reguły zadania trybunału apelacyjnego wyższej instancji, w celu obrony praw w Kościele⁷¹.

Ma to miejsce w sytuacji, gdy sprawa w pierwszej instancji została osądzona przez zwyczajny trybunał i zgodnie z przepisami prawa została przez apelację wniesiona do Stolicy Świętej⁷².

W związku z apelacją warto dodać, że sprawy małżeńskie rządzą się w tym względzie właściwymi sobie przepisami. Termin na złożenie apelacji wynoszący piętnaście dni użytecznych tylko po części odnosi się do spraw małżeńskich, gdyż sprawy dotyczące stanu osób nie przechodzą nigdy w stan rzeczy osądzo-

⁶⁷ Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 146–147.

⁶⁸ KPK/83, kan. 1614: „Wyrok powinien być jak najszybciej ogłoszony, ze wskazaniem środków, przy pomocy których można go podważyć...”.

⁶⁹ Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 147.

⁷⁰ Por. F. Della Rocca, *I mezzi d'impugnazione*, [w:] „Il processo matrimoniale canonico”, Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 331–346.

⁷¹ Joannes Paulus pp. II, Const. ap. *Pastor Bonus de Romana Curia*, 28 Junii 1988, AAS 80 (1988), s. 892, art. 126.

⁷² KPK/83, kan. 1444 §1, n. 1 stanowi: „Rota Rzymska sędzi: w drugiej instancji, sprawy, które w pierwszej instancji zostały osądzone przez zwyczajne trybunały i zgodnie z przepisami prawa zostały przez apelację wniesione do Stolicy Świętej”.

nej⁷³. Przynajmniej teoretycznie, sprawy dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa zawsze mogą być wznowione pod warunkiem, że zostaną przedstawione nowe i poważne dowody lub argumenty mogące zdecydować o innym niż dotychczas rozstrzygnięciu⁷⁴.

UWAGI KOŃCOWE

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że zarówno tradycja kanoniczna Kościoła, jak i aktualne przepisy prawa zawsze – pośrednio lub bezpośrednio – respektowały i chroniły prawo do obrony stron w procesie kanonicznym. Godne uwagi jest podkreślenie faktu, że prawo do obrony zagwarantowane w aktualnych przepisach procesowych Kościoła ma swoje korzenie w fundamentalnych prawach człowieka.

Pełne zabezpieczenie prawa do obrony i możliwość praktycznego korzystania z niego domaga się wierności w przestrzeganiu przepisów procesowych. Niewłaściwe stosowanie prawa prowadzi do nadużyć, hamuje lub utrudnia korzystanie z tego uprawnienia. Oczywiście od sędziego i innych współpracowników sądu wymaga się wielkiego wysiłku w służbie prawdzie i sprawiedliwości. Są oni włączeni w misję Kościoła, którego zadaniem jest głoszenie i obrona, w każdym miejscu i czasie, podstawowych uprawnień wiernych chrześcijan w Kościele.

Ogólnie określone prawo do obrony wiernych w Kościele, w relacji do procesu kanonicznego, przekłada się na szczegółowo określone przez prawo obowiązki, które, gdy są pilnie wypełnione, pozwalają na pełną realizację tego uprawnienia na różnych płaszczyznach działania w postępowaniu sądowym. Wśród podstawowych obowiązków związanych z pełnym zagwarantowaniem prawa do obrony w procesie znajdujemy: wezwanie pozostałych stron dla rozwiązania sporu; prawo do adwokata, pełnomocnika lub kuratora; prawo do prezentowania środków dowodowych; konieczność publikacji akt procesowych; publikację wyroku ostatecznego z motywacją prawną i faktyczną; podanie informacji o możliwościach zaskarżenia wyroku.

Jeszcze raz w innym aspekcie potwierdziła się prawda, że właściwe stosowanie prawa jest bardzo ważnym obowiązkiem pracowników sądowych gwarantującym należne uprawnienia wszystkim uczestnikom postępowania sądowego.

⁷³ KPK/83, kan. 1643: „Nigdy nie przechodzą w stan rzeczy osądzonej sprawy dotyczące stanu osób, nie wykluczając spraw o separację małżonków”. Por. H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, s. 148–149; T. Pawluk, *Kanoniczny proces małżeński*, s. 165; E. Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, Warszawa 1986, t. IV, s. 396–397.

⁷⁴ KPK/83, kan. 1644 §1.

THE RIGHT OF THE FAITHFUL TO DEFENCE
IN CANON PROCEEDINGS

Summary: One of the basic entitlements of Church believers is the right to defence. It is guaranteed by the Code of Canon Law of 1983, both in the regulations governing the basic rights and duties of the whole faithful Christian community as well as in the procedure regulations of canon proceedings. The right to defence, which should give full security, and ways to use it call for adherence to the procedural regulations. If misused, the law may lead to abuse and may hamper or render impossible the use of this entitlement.

Key words: right do defence, canon proceedings, church attorney